Antim Ivireanul, tipograful promotor al identității naționale românești

Andreea-Maria PREDA

Academia Tehnică Militară, București
Military Technical Academy, Bucharest
Personal e-mail: andreeamaria_diaconescu@yahoo.fr

Anthim the Iberian – The Typographer Promoter Of The Romanian National Identity

Fundamental landmarks of national identity, Romanian language, and Christian-Orthodox religion were promoted at the turn of the seventeenth and eighteenth centuries through the brilliant printer Antim Ivireanul, the future Metropolitan of Wallachia. Aware of the power of the pattern to popularize advanced ideas for the epoch and to promote the image of the country and Prince Constantin Brâncoveanu, Antim Ivireanul himself publishes or co-ordinates the appearance of over 60 books. This effort is made on the one hand to support and enhance the reputation of Orthodox religion on the other hand to introduce the Romanian language into the religious service in order to increase the delivery of the Christian message and to educate the population by reading and listening to texts in the language native. That's why the printer Antim Ivirean can be considered one of the creators of the national identity.

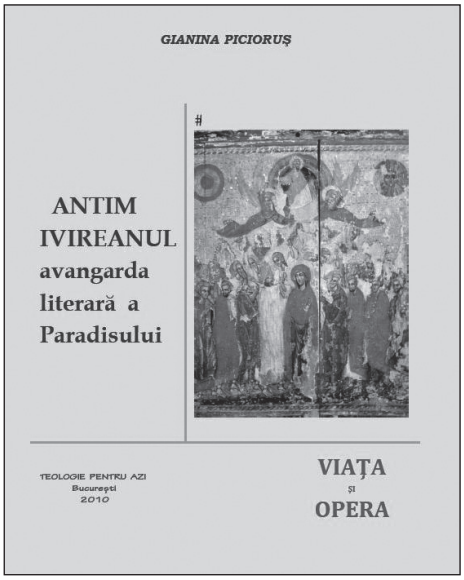
Keywords: Anthim the Iberian, identity, language, orthodoxy, printings

Consecință a demarării procesului de fărâmițare a imperiilor occidentale în secolul al XVIII-lea, identitatea națională a devenit o temă recurentă a discursurilor nu numai în culturile estice așa-zis mici, tinere, aflate în căutarea unui loc pe harta lumii, ci și la marile națiuni. Astăzi, poate mai mult ca oricând, identitatea națională caută să își clarifice definiția, având în vedere că trăim într-o epocă a disoluției conștiinței de neam ca urmare a globalizării și a uniformizării.

Discuțiile generate de această temă s-au învârtit de-a lungul vremii și în jurul axelor pe care se sprijină conceptul de identitate națională, dar au luat în calcul și modul de promovare a acestuia înainte de a se crea propriu-zis națiunile.

Într-un articol al academicianului Eugen Simion care îl citează, la rândul său, pe istoricul francez Max Gallo, se regăsesc cei zece *piloni* ce au contribuit treptat la impunerea unei identități naționale: spațiul („le droit du sol"), egalitatea, statul, cetățenia, școala, laicitatea [în directă legătură cu credința, cu religia, n.r.], fragmentarea („le sol peut être partagé"), limba, egalitatea femeilor, universalismul.[1]

Dintre pilonii evocați mai sus, cei mai reprezentativi pentru epoca lui Antim Ivireanul ni se par limba și credința creștin-ortodoxă, repere fundamentale ale identității naționale promovate rapid și într-un spațiu amplu grație tiparului. Popularizat intens în mediul românesc de către viitorul mitropolit Antim Ivireanul la răspântia veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea, tiparul este unul dintre instrumentele cele mai eficiente pentru afirmarea puterii domnitorului Constantin Brâncoveanu și pentru conturarea unei identități naționale și culturale. În acest context, tiparul este perceput ca mijloc de a promova imaginea Țării

Românești aflate în plină expansiune socio-politică și culturală în vremea domniei lui Brâncoveanu.

Pe de o parte, prin publicarea a numeroase cărți de cult atât în limba română, cât și în greacă, slavonă și arabă, tipograful Antim Ivireanul sporește prestigiul credinței creștin-ortodoxe, devenind un apărător al acesteia în lupta împotriva răspândirii rapide a dogmelor catolice și protestante.

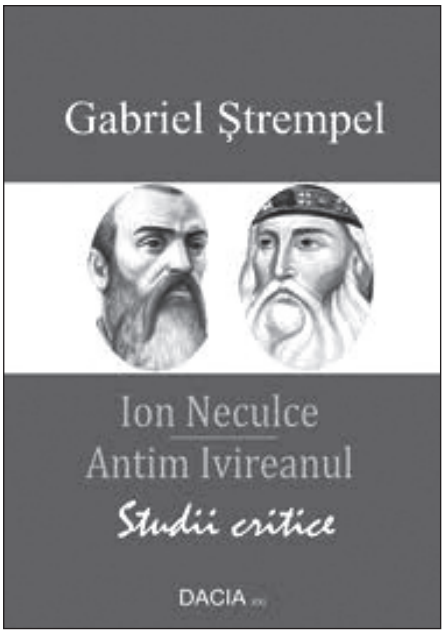
Pe de altă parte, prin efortul constant al lui Antim, sprijinit în demersul său de către domnitor, are loc treptat introducerea limbii române în serviciul religios, considerat până atunci apanajul exclusiv al slavonei și al limbii grecești. În afara componentei creștin-ortodoxe, identitatea românească făurită de Antim se configurează și datorită atenției pentru aspectele laice. Aceasta se concretizează prin tipărirea traducerilor românești ale unor cărți populare de o mare vizibilitate precum *Floarea darurilor*. Grija pentru crearea unor enunțuri curgătoare, cizelate și limpezi, fără influențe străine, fac din tipograful Antim Ivireanul unul dintre întemeietorii limbii române liturgice și literare.

Ceea ce se impune ca un paradox și ca o enigmă în același timp este faptul că, deși are un aport atât de însemnat la crearea unei conștiințe românești și ortodoxe mai ales prin intermediul activității sale de tipograf, apartenența sa la o anumită identitate pune și astăzi semne de întrebare. Informațiile anterioare sosirii sale în Țara Românească sunt puține, fragmentare și adesea contradictorii. Nu se știe prea clar dacă provenea din Iviria (Georgia de astăzi), care este data sa de naștere și în ce calitate a ajuns la Istanbul, locul unde se pare că a avut loc instruirea sa temeinică în domenii variate: tipografie, calcografie, caligrafie, miniaturistică, pictură, broderie, sculptură, arhitectură, arta restaurării. De asemenea, nu se cunosc circumstanțele intrării sale în cinul monahal și calitatea în care Constantin Brâncoveanul l-a adus în Țara Românească. Probabil însă că vestea cultivării unor astfel de virtuți l-a făcut pe domnitor să îi încredințeze rapid sarcina asigurării sporirii vizibilității țării la nivel politico-religios prin tipar și apoi prin oratoria de amvon.

Conștient de puterea cuvântului scris asupra maselor, dar și asupra mediului politic care se împletea strâns cu autoritatea ecleziastică, Constantin Brâncoveanul consideră oportun să pună bazele unei noi tiparnițe domnești la București încă din 1690 și să-și apropie o persoană pricepută în astfel de îndeletnicire, așa încât se poate preciza că începând cu anul 1691 *Antim ieromonahul* avea deja această misiune. Într-adevăr, conform izvoarelor tipărește prima sa carte – o pareneză –, *Învățăturile lui Vasile Macedoneanul către fiul său Leon cel Înțelept*, tradusă în neogreacă de patriarhul Ierusalimului Hrisant Nottaras. Așa începe domnitorul lupta ortodoxiei contra propagandei catolice și protestante, dar și punerea în practică a aspirațiilor de afirmare culturală și politică a țării.

De ce să fie considerată totuși activitatea de tipograf a lui Antim o luptă pentru susținerea ortodoxiei? Un argument forte îl reprezintă tipărirea cărților de propovăduire a dreptei credințe în toate limbile pe care le știa. Stau mărturie cele 63 de cărți tipărite de el însuși, coordonate sau patronate în cei peste 25 de ani petrecuți în Țara Românească. Dintre acestea, ni se pare util să amintim: *Evangheliarul greco-român* (1693), *Psaltirea* (1694) și *Noul Testament* (1703) în limba română, *Liturghierul greco-arab* (1701 – prima carte tipărită cu caractere arabe din lume), *Octoihul* (1706, slavo-român), *Liturghierul* (1710) și *Evangheliarul* (1709), ambele apărute în limba georgiană prin grija ucenicului mitropolitului, Mihail Ștefanovici. De altfel, acestuia îi și încredințează misiunea de a pune în funcțiune o tipografie cu caractere georgiene, deja existentă în țara natală a lui Antim. Munca respectivă se face la solicitarea regelui Vahtang al IV-lea, care simțea nevoia întăririi ortodoxiei georgiene prin publicarea cărților esențiale de cult în limba de baștină. Aceeași preocupare se manifestă treptat și la mitropolitul Antim, care se concentrează pe masa vorbitoare de română. După 1711, activitatea de tipărire se va axa pe cărți de cult în limba română realizate sub îndrumarea sa de către un alt ucenic, Gheorghe Radovici.

În plus, numirea sa ca episcop al Râmnicului în 1705 unde a creat o nouă tipografie (la Mânăstirea Govora) survenea ca urmare a caterisirii lui Ilarion, acuzat de asociere cu ereticii catolici. Grație publicării celor nouă cărți (trei românești, trei slavo-române, trei grecești) în interval de mai puțin de trei ani, se asigură înlăturarea pericolului pierderii de credincioși ortodocși. Lupta contra catolicismului începuse însă mai înainte, o dovadă constituind-o tipărirea unei *Psaltiri* în limba slavonă în 1694, dar cu unele rugăciuni și indicații în limba română. Cartea aceasta este destinată Moldovei unde, la vremea respectivă, domnitor era ginerele lui Constantin Brâncoveanul,

Constantin Duca. Contraofensiva ortodoxă la efortul Romei de a atrage o parte din clerul transilvan de partea sa se manifestă în 1698 prin trimiterea unei tiparnițe la Alba-Iulia al cărei meșter este ucenicul Mihail Ștefanovici. Acesta publică aici o *Bucoavnă* și un *Chiriacodromion* (de fapt, o reeditare a *Cazaniei* lui Varlaam din 1643). Totuși, neputându-se împiedica parafarea unirii clerului ortodox transilvan cu Roma, din 1700 lucrarea de propovăduire prin tiparnița de la Bălgrad este abandonată și ucenicul se întoarce la București.

Lupta trebuia continuată deci pe alte fronturi. Unul dintre acestea constă în tipărirea unor cărți dogmatice pentru ca preoții să nu cadă ușor pradă ereziilor. Așa apare în limba greacă în 1699 la Snagov *Mărturisirea ortodoxă a credinței Bisericei Sobornicești și Apostolică a Răsăritului și Expunerea introductivă despre cele trei virtuți: credința, nădejdea și dragostea* urmată la numai trei luni de o carte în limba română, destinată direct enoriașilor: *Carte sau lumină cu drepte dovediri din dogmele Besearicii Răsăritului asupra dejghinării Papistașilor, descoperită și așezată de prea învățatul ieromonah Maxim Peloponiseanul. Acum întâiu tipărită pre limba rumânească, cu porunca și toată cheltuiala Prea luminatului și înălțatului Domn…* Brâncoveanu[2]. *Floarea darurilor*, tradusă pentru prima dată în română, apărută în 1701 la Snagov, are același rol, doar că fiind considerată o carte *populară*, este mai ușor de înțeles de către orice creștin ortodox. Abordând subiectul virtuților și al păcatelor, ea îl familiarizează pe credincios cu învățătura și rânduielile ortodoxiei și îi dă curajul să reziste curentelor eterodoxe.

Totuși, educarea preoților din punct de vedere sacerdotal și duhovnicesc, dar și ca îndrumători ai poporului reprezintă preocuparea de căpătâi a mitropolitului, conștient de scăderile acestora, pe care de altfel le și înfierează în *Didahii*. Așa se explică tipărirea unor cărți românești precum *Învățătură pe scurt pentru taina pocăinții* (lucrare originală, scrisă și tipărită în primul an de episcopat la Râmnic), *Învățătura bisericească* (Târgoviște, 1710) ori *Capete de poruncă* (1714). Chiar și manualul de limbă slavonă apărut în 1697 la Snagov, *Dreapta alcătuire a gramaticii slavonești*, avea misiunea de a îndrepta erorile de educație și cultură ale preoților care încă mai oficiau slujba în acest idiom.

Introducerea definitivă a limbii române în serviciul religios se realizează atât prin efortul constant de traducere și tipărire a cărților de cult și nu numai, dar și prin cele 28 de *Didahii*, reprezentând o parte din predicile pe care le-a rostit ca mitropolit și s-au păstrat în manuscris. Stăpânirea subtilităților limbii române o demonstrează Antim mai înainte, după cum se observă în prefețele unora dintre lucrările tipărite înainte de a ajunge la cel mai mare grad ecleziastic. Conform lui Gabriel Ștrempel, calitățile literare ale tipografului se evidențiază în dedicația de la *Noul Testament* din 1703. Fraza creată aici pune în valoare arta oratorică a lui Antim prin bogăția comparațiilor și a repetițiilor, dar și prin muzicalitatea termenilor: „întoarce-se pururi magnitul către polus; zboară spre înălțime focul, pleacă-se în sânul pământului piatra; aleargă apele în brațele mării și în scurte cuvinte, toate lucrurile către chendrul lor să pleacă."[3]

Intenția de a contribui la triumful limbii române în biserica ortodoxă a patriei sale adoptive se manifestă încă de la înscăunarea ca mitropolit când rostește o cuvântare plină de patos și poezie în limba românească cea mai curgătoare și mai limpede de până atunci. Antim nu a ținut cont de orientarea grecească a serviciului religios, demonstrată de tipărirea predominantă a cărților de cult în grecește, și nici de faptul că la discursul său au asistat doi patriarhi greci și numeroase alte fețe bisericești de aceeași limbă. Dimpotrivă, prin frazele sale măiestrit rostite, evidențiază capacitatea limbii române de a exprima idei și sentimente la fel ca și greaca ori slavona: "Dumnezeu n-au căutat la micșorarea și netrebniciia mea, nu s-au uitat la sărăcia și strinătatea mea, n-au socotit prostiia și neștiința mea, ci au căutat la bogățiia și noianul bunătății sale."[4] Această cuvântare precedă cele 28 de predici și alte șase discursuri ocazionale ce alcătuiesc *Didahiile*. Ceea ce se remarcă în toate lucrările este mânuirea cuvântului când ca bici, când ca mângâiere și respectarea riguroasă a regulilor de construcție a unui discurs oratoric. Cât privește diversitatea procedeelor stilistice folosite (interogația, exclamația, repetiția, dialogul, contrastul, pateticul, ironia, pamfletul), ele demonstrează implicarea profundă a mitropolitului în schimbarea moravurilor societății în care trăiește și ale turmei pe care își asumă responsabilitatea de a o păstori. Fraza plină de nerv, construirea discursului

Sursă foto: https://doxologia.ro/sfantul-ierarh-martir-antim-ivireanul-mitropolitul-tarii-romanesti

tripartit (introducere, tratare, perorație) fac din Antim un veritabil promotor și apărător al limbii române și implicit al specificului național. „Limba lui Antim Ivireanul... impresionează prin claritate, prin expunere curgătoare, prin naturalețe. Spre deosebire de Dosoftei, Antim nu se lasă furat, decât foarte rar, de sintaxa şi de lexicul izvoarelor greceşti (sau slavone) pe care le foloseşte. Datorită acestor calităţi, el poate fi numit, pe drept cuvânt, ctitor al limbii liturgice româneşti şi unul dintre întemeietorii oratoriei religioase la români”[5]. Astfel, opera lui Antim, ce rezultă firesc din activitatea sa de traducător, se constituie ca o demonstrație a capacității plastice a limbii române, făcute păturii boiereşti de către un străin. (...) Lucrările sale predicatoriale sunt extraordinare ca substanță stilistică”, ele reprezentând „actul de naştere al discursului românesc”[6].

Alături de Coresi, mitropolitul Antim este considerat *cel mai mare tipograf al culturii medievale românești*[7] căreia îi asigură strălucire prin impunerea definitivă a limbii naționale nu numai în sfera populară, oratorică și istorică, ci și în cea de cult, acaparată până atunci de limbile greacă și slavonă. Așadar, parafrazându-l pe Tudor Arghezi, dar într-un context diferit, putem afirma că *uomo universale* Antim Ivireanul este cărturarul cu un puternic spirit de român.

Note

1. Eugen Simion, ”Însemnări rapide despre identitatea românească”/ ”Rapid inscriptions on Romanian identity”, articol accesat pe site-ul www.acad.ro/com2013/doc/d0404-ZiuaAR-EugenSimion.doc la data de 03.11.2016.
2. Gianina Picioruș, *Antim Ivireanul – avangarda literară a Paradisului/ Anthim the Iberian – the literary avant-garde of Paradise*, București, Teologie pentru azi, 2010, pag. 81.
3. Gabriel Ștrempel, *Ion Neculce, Antim Ivireanul: studii critice/ Ion Neculce, Anthim the Iberian: critical studies*, Cluj-Napoca, Editura Dacia XXI, 2011, pag.42.
4. *Ibid.*, pag. 22.
5. Alexandru Rosetti *et alia*, *Istoria limbii române literare/ History of Romanian literary language*, vol. I, București, Editura Minerva, 1971, p. 194-195.
6. Gianina Picioruș, *op.cit.*, pag. 154.
7. Gabriel Ștrempel, *op.cit.*, pag. 10.

Bibliography

Gianina Picioruș, *Antim Ivireanul – avangarda literară a Paradisului/ Anthim the Iberian – the literary avant-garde of Paradise*, București, Teologie pentru azi, 2010;
Alexandru Rosetti *et alia*, *Istoria limbii române literare/ History of Romanian literary language*, vol. I, București, Editura Minerva, 1971;
Eugen Simion, ”Însemnări rapide despre identitatea românească”/ ”Rapid inscriptions on Romanian identity”, articol accesat pe site-ul www.acad.ro/com2013/doc/d0404-ZiuaAR-EugenSimion.doc la data de 03.11.2016;
Gabriel Ștrempel, *Ion Neculce, Antim Ivireanul: studii critice/ Ion Neculce, Anthim the Iberian: critical studies*, Cluj-Napoca, Editura Dacia XXI, 2011.